

MANUALUL MANUSCRIS AL LUI CSAJÁGHY JÁNOS – ALBA IULIA 1695-1697

ANNAMÁRIA KIMPIÁN

Biblioteca Județeană Mureș, Biroul Colecții Speciale. Biblioteca Teleki

Scurt istoric

Colegiul reformat din Sárospatak a fost înființat în anul 1531. În majoritatea cazurilor, în localitățile unde au luat naștere școli protestante, au existat deja instituții de învățământ ale bisericii catolice. Așa a fost și în cazul școlii din Sárospatak.

În urma unor schimbări istorice, în acest caz recatolicizarea Sofiei Báthory, văduva principelui Gheorghe Rákóczi al II-lea, în anul 1671 colegiul reformat a fost exilat din Sárospatak. Principele Transilvaniei, Mihai Apafi I, a permis profesorilor și elevilor refugiați să se stabilească în Alba Iulia, în clădirea părăsită a Colegiului Academic, fondat de principele Gabriel Bethlen. Aceștia s-au reorganizat și au activat la Alba Iulia până în anul 1716, când au fost prigoniți din nou. Au urmat doi ani de încercări și migrări, care au luat sfârșit în anul 1718, când profesorii și elevii rămași s-au stabilit (cum s-a dovedit mai târziu, definitiv) la Târgu-Mureș.

În ciuda greutăților, școala a funcționat în toate aceste decenii (1671-1718) și a reușit să-și păstreze gradul de academie. Colegiul a rămas atractiv atât pentru profesori, școliți în universitățile din Europa de Vest, cât și pentru elevi. La colegiul din Alba Iulia s-au înscris elevi proveniți nu doar din localitățile din jur, ci din întreaga Transilvanie, Banat și din Ungaria. Locul ocupat de acest colegiu în cadrul instituțiilor educaționale din Principat ne arată și faptul, că a reușit să atragă drept curator pe cancelarul Nicolae Bethlen, care, începând cu anul 1689, a devenit și prim-curatorul bisericii reformate din Transilvania. Începând cu anul 1712, curatorul școlii devine Alexandru Teleki, tatăl cancelarului și fondatorului bibliotecii din Târgu-Mureș, Samuel Teleki¹.

Considerente generale

Pentru instituțiile de educație aparținătoare religiilor protestante, între ele și cea reformată, nu a existat un cadru general care să stabilească atât materia ce trebuie predată, cât și manualele ce trebuiesc folosite în procesul de predare. Uniformitatea ce caracteriza școlile piariștilor și ale iezuiților (acest cadru fiind trasat în *Ratio Studiorum*, editat în 1559, cu valabilitate pentru toate școlile conduse de iezuiți, indiferent de locația lor) și a oferit elevilor săi același grad de pregătire, indiferent de locația școlii, dar era de neconceput pentru școlile reformatilor. Acestea din urmă au parcurs o cale proprie de dezvoltare. Semnele

¹Bujtás 2004, p. 93, 99.

progresului, în ceea ce privește materia și metodologia predării, au fost exclusiv locale și individuale. Situația s-a datorat, pe lângă lipsa cadrului general, faptului că școlile erau subordonate bisericii din localitate, în fapt, consiliului bisericii. Consiliul a hotărât atât în problemele organizatorice, cât și în cele legate de materiile predate. Hotărârile au fost aprobate și de consiliul superior al bisericii. Autoritățile laice au fost excluse din tot acest proces².

Starea de fapt prezentată mai sus era cauza pentru care școlile, de fapt, nu au oferit același grad de pregătire pentru elevii lor. Nivelul predării în gimnaziile reformatilor depindea foarte mult și de profesorii chemați la catedra școlii. Așa se explică de ce în unele școli se înscriau elevi care proveneau de la sute și chiar mii de km distanță (de exemplu, la Colegiul Academic de la Alba Iulia: într-o disertație susținută sub coordonarea lui Johann Heinrich Bisterfeld sunt amintiți elevi din Cehia, Slovacia și Ungaria de astăzi)³.

Manuscrisul

Prin manualul manuscris al lui Csajághy János se conturează spiritualitatea celui de-al doilea colegiu reformat din Alba Iulia, numit Colegiul Sárospatak-Gyulafehérvár, care a funcționat într-o perioadă relativ liniștită. Manuscrisul este o mărturie importantă cu privire la ce s-a predat în clasele academice, mai precis, la academia de filosofie a școlii. În momentul de față, în starea actuală a cercetării, nu avem cunoștință de existența altor manuscrise de acest gen din aceeași perioadă. Mai mult ca sigur ele au existat, însă, probabil și din cauza naturii lor, nu s-au păstrat.

Manuscrisul, obiectul acestui studiu, a fost scris între anii 1695 și 1697, de Csajághy János, student la filosofie în colegiul din Alba Iulia. Dimensiunile manuscrisului sunt de 153 x 102 mm, conține 83 de foi, coperta fiind confecționată din carton învelit în pânză, realizată probabil în a doua jumătate a secolului al XX-lea. În urma relegării manuscrisului, ordinea primelor trei părți s-a schimbat: primul este un text cu caracter general înșiruit pe patru foi, urmat de partea care a fost redactată între 1696-1697, iar a treia este cea scrisă în anul 1695. Ordinea inversă ar fi cea corectă.

Structura manuscrisului este următoarea: o scurtă introducere în științele naturii, urmată de două părți mai lungi, una având 16, cealaltă 17 file, fiind urmate de trei texte mai scurte, de doar una sau două file. Următoarele 15 foi conțin însemnări variate din domeniul științelor naturii, al geografiei și al istoriei. Despre raritățile naturii sunt 6 foi, urmate de două foi despre pietre și păsări. Urmează o foaie despre somn și o altă foaie cu notițe din capitoul 39 al

² Fazekas 2006, p. 96.

³ Kimpián 2018, p. 51-55.

operei lui Cluvius, *Introductiones geographica libri III*⁴. Următoarele texte, în totalitate 9 foi, poartă titlul *Nobilissae questiones phylosphicae*, însă subtitlul *Miscellaneae* arată că părțile ce urmează provin din diferite ramuri ale cunoașterii. După câteva întrebări filosofice urmează prezentarea unor animale exotice, a unor plante, notițe astronomice, notițe despre formarea fătuului. În aceasta din urmă formulează nu doar adevărul biologic, ci prezintă și efectele planetelor asupra conceperii. După două foi lăsate libere urmează ultimele 4 foi, care, după cum ne arată titlul și conținutul lor, sunt legate de realizarea unei disertații: *De consensione et dissensione arg(umen)tor(um)*, *Formulae dedicandi*, *An hypothesis Copernico Cartesiana terram mobilem et solem immobilem statuens hic vera. An essentia animae consistat in cogitatione?* *De natura seu essentia corporis*. Ultimele trei sunt probabil schițe de disertații sau părți din disertații, în care Csajághy a jucat fie rolul oponentului, fie pe cel al defendentului.

Răsfoind manuscrisul, ne dăm seama că acesta este mai mult un *omniarium*, decât un manual. Fiecare parte a manuscrisului are titlu propriu, însă doar primele trei sunt semnate și datate de Csajághy ca student al Academiei de la Alba Iulia. Din titlu reiese că este vorba despre cursuri redactate de profesorul Kaposi Sámuel pentru elevi, iar într-un loc putem citi că acel curs a fost dictat de profesor în cursul orelor: „... studiosa juventiti ad calenda dictata”. Restul manuscrisului, exceptând ultimele cinci părți care sunt legate de redactarea unei disertații, pare a conține notițe din acele domenii ale științei care îl interesau pe Csajághy și care i se păreau a fi de folos mai târziu în viața cotidiană. Scurtele explicații ale diferitelor noțiuni sunt însoțite de desene explicative.

Titlul acestei părți din manuscris, *Miscellanea*, denotă faptul că notițele nu sunt materii didactice dictate în cadrul unui curs. Definițiile urmează aleatoriu una după cealaltă, fără nici o legătură, cum ar fi două pagini din *Miscellanea*: *Geographia*, *Nilus*, *Goser*, *Paris*, *Insigne Gallicae*, *Haga Comitit*, *Lutherus*, *Carolus quintus Caesar*, *Centrum Terrae*, *Nebo*.

Se pune întrebarea de unde a împrumutat Csajághy acele cărți din care și-a notat scurtele descrieri, biografii, definiții. Colegiul Sárospatak-Gyulafehérvár a avut o bibliotecă destul de însemnată⁵, la care elevii colegiului au avut acces. Însă, ca urmare a genului notițelor, ni se pare mai acceptabilă ideea că Csajághy a împrumutat cărțile de care a avut nevoie de la profesorul său, Kaposi Sámuel.

Kaposi Juhász Sámuel (1660-1713) a fost elevul colegiului din Sárospatak, a urmat calea exilului împreună cu profesorii și elevii școlii, prin Debrecen și Cluj până la Alba Iulia. După o scurtă perioadă în care a fost rectorul școlii din orașul natal, Rimaszombat (azi Rimavská Sobota, Slovacia),

⁴ Csajághy și-a făcut notițe probabil dintr-una din edițiile operei lui Philipp Clüver, *Introductio in universam geographiam tam veterem, quam novam*.

⁵ Spielmann 1980, p. 299-307. Spielmann 2002, p. 272-289.

între anii 1681-1688 a studiat la Utrecht și Leiden, ajungând și în Anglia. Se pare că Kaposi s-a străduit să devină un fel de polihistor, în acest plan încadrându-se și învățarea limbii engleze⁶. S-a întors în țară cu titlul de doctor în teologie, pentru a servi școala până la moarte. A predat la colegiul reformat de la Alba Iulia științele naturii, matematica, limbile latină, greacă, ebraică și engleză.

Interesul și cunoștințele enciclopedice ale lui Kaposi sunt reflectate și de biblioteca personală. Ne sunt cunoscute opt liste de cărți, întocmite între anii 1685-1703. În total, colecția profesorului numără circa 2000 de cărți și manuscrise; vorbim deci de o bibliotecă considerabilă⁷. După moartea sa cărțile au ajuns în fondul bibliotecii colegiului, iar, odată cu mutarea școlii din Alba Iulia, majoritatea lor au intrat în biblioteca Colegiului Reformat din Târgu-Mureș.

Studiind listele de cărți, se conturează profilul unui om cu o arie largă de interese și o vastă cultură generală. Între cărțile lui regăsim edițiile în diferite limbi ale Sfintei Scripturi, operele teologilor protestanți (Luther, Melancton, Calvin, Pareus), cărți de medicină (opera lui Jean Fernel, *Chirurgia* lui Scultet, Schola Salemitana), operele lui Comenius, Bisterfeld, Alsted, Apáczai Csere János, filozofia lui Descartes, Keckermann, statutul academiei din Oxford, cărți de astronomie, geografie, istorie, matematică, lexicoane și dicționare.

Tema aleasă pentru o posibilă disertație schițată de Csajághy în acest manuscris nu este accidentală: Kaposi este primul dintre profesorii școlii care este adeptul teoriei heliocentrice a lui Copernic. Predecesorul și profesorul său, Posaházi János, în opera sa principală, *Philosophia naturalis*, referitor la această teorie formulează încă prudent: „nu este imposibil”⁸.

Am vorbit despre autorul spiritual al acestui manuscris, dar să vedem cine a fost cel care ne-a lăsat moștenire manuscrisul. Csajághy János își dezvăluie numele deja pe prima pagină a manuscrisului în forma sa latină, Joannes de Csajágh; prin folosirea prepoziției mărturisește că provine dintr-o familie nobiliară, care își trage numele de la localitatea aflată în posesia ei, iar prin epitetul folosit ne dezvăluie și țara (ex Ungariae); datează textul (o parte a manualului a scris-o în anul 1695, cealaltă parte în anii 1696-1697); este oferită și o altă informație, anume faptul că era student la filosofie (fostul colegiu reformat de la Sárospatak a avut rang de academie, în cadrul lui funcționând

⁶ Gömöri 2002, p. 526.

⁷ Șase liste întocmite în ani diferiți au fost publicate în: Erdélyi könyvesházak III. 1994, p. 223-264. Alte două liste de cărți au fost descoperite mai recent de Csorba Dávid, vezi Csorba 2011.

http://epa.oszk.hu/01500/01500/00009/pdf/Lymbus_2011_08_Csorba.pdf, accesat la data de 10.04.2018.

⁸ M. Zemplén Jolán: Fizika az erdélyi kollégiumokban.

http://mek.oszk.hu/05300/05392/pdf/MZemplen_Fizika_Erdely.pdf, accesat la data de 23.10.2018.

facultatea de filosofie și teologie, ce i-a permis să ofere grad de licență celor care și-au finalizat studiile, rang păstrat și în pribegie, la Alba Iulia).

Matricola școlii s-a păstrat de-a lungul secolelor, în ciuda istoriei zbuciumate prin care a trecut colegiul reformat din Sárospatak. Aceasta a fost continuată, începând cu anul 1673, și la Alba Iulia. Johannes Csajághy a semnat matricola elevilor proveniți din familii nobiliare⁹ în octombrie 1695¹⁰.

După terminarea studiilor, Csajághy János (cca. 1673-1712) a devenit secretarul guvernatorului Transilvaniei, Gheorghe Bánffy. La 7 martie 1704 a părăsit Sibiu și s-a alăturat curuților¹¹. Francisc Rákóczi al II-lea l-a numit colonel, fiind promovat la rang de brigadier la 22 august 1708. Csajághy a fost un bun soldat, înzestrat însă cu o fire violentă: la sfârșitul anului 1709, în urma unei încăierări cu un ofițer camarad pe care l-a înjunghiat mortal, a fost închis în cetatea din Eger. După ce a ajuns la înțelegere cu văduva ofițerului, Csajághy a fost eliberat și numit de Rákóczi căpitanul cetății din Szolnok¹². La începutul anului 1710 era președintele curții marțiale, care l-a condamnat la moarte pentru trădare pe brigadierul Ocskay László¹³. La 17 octombrie același an a cedat cetatea Szolnokului armatei imperiale. S-a numărat printre semnatarii păcii de la Satu Mare¹⁴, semnând actul pe locul șapte între delegații din partea Ungariei¹⁵. Împreună cu reprezentantul Transilvaniei, Pongrácz György, a făcut parte din delegația care s-a deplasat la Viena pentru ratificarea păcii și s-a prezentat în fața reginei mamă, Eleonora Magdalena de Neuburg, la acea oră regenta imperiului¹⁶.

După semnarea păcii, Csajághy s-a numărat printre puținii ofițeri care au acceptat să se înroleze în armata imperială. A fost numit colonel, însă, înainte de a fi organizat regimentul pe care urma să îl conducă, Csajághy a murit la începutul anului 1712 în castelul din Peresznye al lui Eszterházy Dániel, fostul superior al său¹⁷.

⁹ Reforma școlară din anul 1629 a introdus matricola separată a elevilor proveniți din familii nobiliare, în unele cazuri aceștia formând și grupuri separate de studii. Vezi: Dienes, Ugrai 2016, p. 30.

¹⁰ Hörcksik 1998, p. 186.

¹¹ Ca posibilă cauză a fugii lui Csajághy din Sibiu, cancelarul Transilvaniei, Nicolae Bethlen, numește zgârcenia guvernatorului. Desigur, această informație trebuie tratată cu precauție. Vezi: Bethlen II 1955, p. 145-147.

¹² Mészáros 2012, p. 898-899.

¹³ Új magyar életrajzi lexikon, I, 2001, p. 1061.

¹⁴ Mészáros 2012, p. 898-899.

¹⁵ Szilágyi 1860, p. 224.

¹⁶ Mai larg, despre delegația lui Csajághy, vezi la Mészáros 2018a, p. 25-29.

¹⁷ Mészáros 2018, p. 35-36.

În testamentul său, întocmit la 2 ianuarie 1712, cărțile sale, împreună cu o sumă importantă de bani, erau lăsate ca moștenire școlii reformate din Pápa (Ungaria)¹⁸. Viața lui aventuroasă l-a inspirat și pe scriitorul Jókai Mór, care în romanul său, *Szeretve mind a vérpadig*, a construit unul dintre personaje după Csajághy János, în roman personajul purtând numele Csajághy Márton. Portretul său se află în colecția muzeului Rákóczi din Sárospatak¹⁹.

Studiind manuscrisul lui Csajághy, în special *Miscellanea*, ni se conturează portretul unui om deschis la noutăți, curios și înzestrat cu talent în ceea ce privește desenul. A rămas un om al cărții și al scrisului, mărturie fiind numeroasele scrisori redactate de el, păstrate până în zilele noastre.

Manuscrisul lui Csajághy a ajuns în anul 1712 în posesia lui Korda Zsigmond. Însemnul de proprietate al acestuia îl găsim pe versoul foi de gardă: „Ex Sigismundi Korda Anno 1712 die 30 July”. Din această perioadă avem cunoștință despre două persoane care poartă acest nume: tată și fiu.

Korda Zsigmond, tatăl, a fost adoptat de Apor István, devenind astfel moștenitorul acestuia și, totodată, unul dintre cei mai bogați secui. După izbucnirea revoltei lui Rákóczi, fiind un adept al Habsburgilor, Apor István s-a retras la Sibiu, urmat și de Korda Zsigmond. De aici Korda este trimis de generalul Rabutin, la 5 decembrie 1705, în Scaunul Odorheiului, să asigure transportul alimentelor la Sighișoara, pentru dieta ce urmează a fi ținută la 15 decembrie²⁰. În anul 1709 a fost numit jude regal suprem al scaunului Odorhei, până în anul 1733 (probabil anul morții), și tot în anul 1709 a fost ales curator al colegiului reformat din Odorhei (funcție deținută până în anul 1712)²¹.

Despre Korda Zsigmond fiul știm doar că a fost căsătorit de două ori: prima soție a fost Bánffy Zsuzsanna, a doua soție a fost mult mai tânăra contesă Nemes Júlia²².

Cel mai probabil, tatăl este cel care și-a notat numele în manuscrisul lui Csajághy János. Când acesta a părăsit Sibiu pentru a se alătura curuților, mai mult ca sigur, o parte dintre bunurile sale au rămas în oraș. Despre soarta mai târzie a acestora nu știm nimic. Vestea morții lui Csajághy a ajuns probabil și în Sibiu și, neavând moștenitori direcți (Csajághy nu a fost căsătorit și nu a avut copii), probabil bunurile sale au fost însușite de alții, în mod legal sau nu. Astfel a putut ajunge manuscrisul lui în posesia lui Korda Zsigmond.

¹⁸ Textul testamentului: Mészáros 2018, p. 38.

¹⁹ <http://www.npg.hu/portreadatbasis-e-muzeum/item/4403-csajaghy-janos->, accesat la data de 27.02.2019.

²⁰ Jakab-Szádeczky 1901, p. 423.

²¹ Tóth 2013, p. 313, 315.

²² Nagy 1859, p. 349.

În momentul de față nu știm cum și când a ajuns manuscrisul în proprietatea bibliotecii Colegiului Reformat din Târgu-Mureș. În urma relegării manuscrisului s-a pierdut și cota originală a acestuia, singura cotă din carte fiind cea modernă, dată în anii 1950, când colecția bibliotecii colegiului a fost transferată la Biblioteca Teleki.

Manuscrisul este interesant atât prin conținutul său, prin faptul că ne permite să vedem concret ce s-a predat la Facultatea de Filosofie a Academiei din Alba Iulia, cât și prin persoanele de care se leagă existența acestuia: Kaposi Sámuel, un profesor polihistor, cu o vastă cultură generală, cu o viziune nouă filosofică asupra vieții, care predă și cunoștințe de medicină studenților; Csajághy János, un student curios, care notează în cartea sa nu doar cursurile obligatorii, ci folosește biblioteca profesorului pentru a-și potoli setea de cunoaștere și își notează ce i se pare important de știut, și, nu în ultimul rând, este un desenator talentat, mai târziu devenind o importantă figură a revoltei lui Rákóczi Ferenc al II-lea.

School Notes of Janos Csajághy – 1695-1697, Alba Iulia

ABSTRACT

The Protestant college established in Sárospatak, in 1531, was prohibited in 1671. Its new home became Alba Iulia, where it was allowed to use the building of the former princely college. In this academic environment was the manuscript created that together with the collection of the Calvinist College of Tg. Mureș was moved to the Teleki-Bolyai Library. The manuscript of Janos Csajághy (around 1673-1712) bears witness to the curriculum of the higher academic classes, which contributed to its students' broad cultural and practical development. All this was possible thanks to their teacher, the polymath Sámuel Kaposi, who, in his turn, studied at Western European institutions.

The manuscript was partly a textbook, partly a collection of information considered important by its author. While the first part of the manuscript illustrates the training of the professor and the curriculum taught within the faculty of philosophy, the second part mirrors the interests of the student who later became a prominent public figure and brigadier in the Kuruc (anti-Hapsburg rebels) army. This second part is really the interesting part, as it seems that the student was able to use the library of his professor and this library of about 2000 volumes provided all the information this future secretary of the gubernator (governor), then fearless soldier of Ferenc Rákóczi II., a brigadier who had a significant role in signing the Satu Mare Peace Treaty, and envoy to the queen, needed. The notes are extremely varied; prominent historic personalities, towns, anatomy, physics, biology, philosophy, astronomy and astrology are a few topics that are covered by the manuscript, but it also contains practical information regarding medicine and pharmacology.

The study also follows the multiple owners of the manuscript. It is known that after Csajághy's death, the manuscript was in the possession of the royal judge of Udvarhelyszék, Zsigmond Korda, the latter held the manuscript until his death as well. It is not yet known how did the manuscript end up in the library of the Calvinist College of Tg. Mureș and, then, following nationalisation, in the Teleki-Bolyai Library, where it can be found today.

List of illustrations

- Fig. 1 – Title page of the manuscript
 Fig. 2 – The end of the first part and the title page of the second part of the manuscript
 Fig. 3 – Detail. The tile of the third part of the manuscript
 Fig. 4 – Two pages of *Miscellanea*
 Fig. 5 – Two pages of *Miscellanea*
 Fig. 6 – Two pages of *Miscellanea*

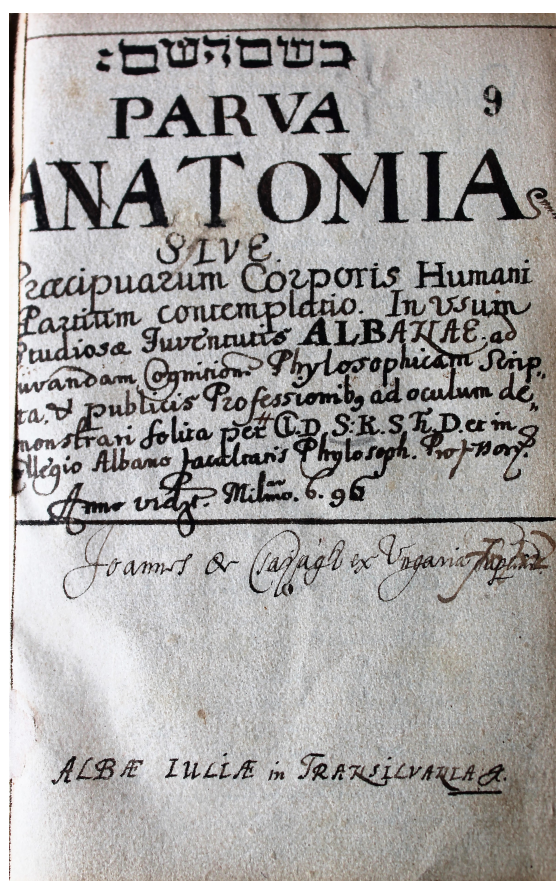

Fig. 1 – Pagina de titlu a manuscrisului

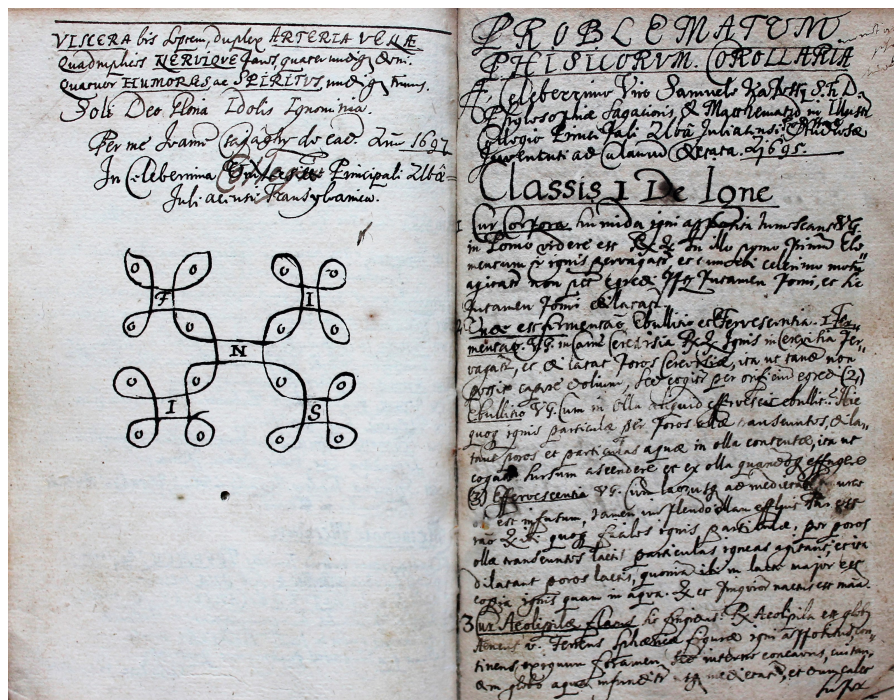

Fig. 2 – Sfârșitul primei părți și pagina de titlu a celei de-a doua părți a manuscrisului

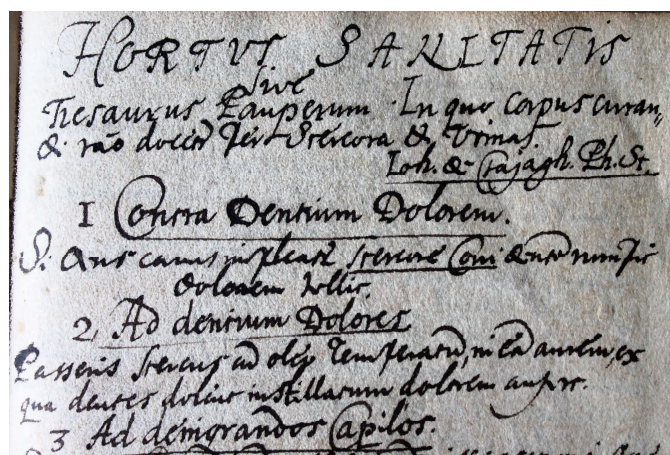

Fig. 3 – Detaliu. Titlul părții a treia a manuscrisului

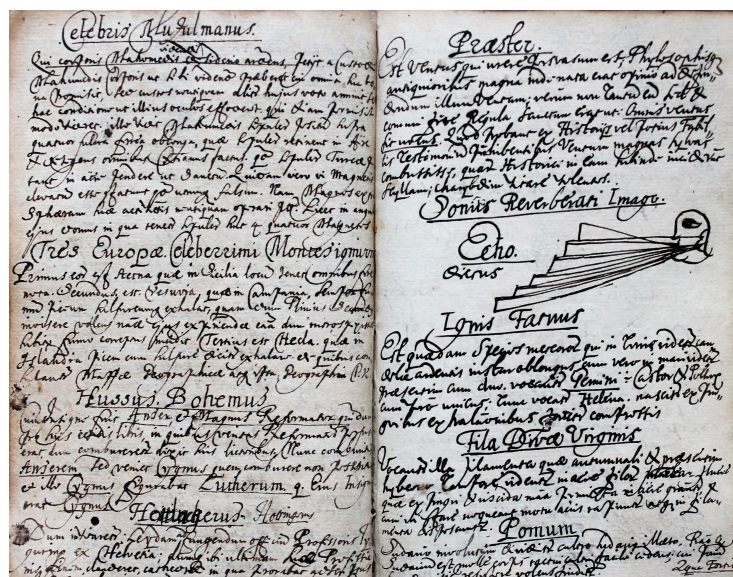

Fig. 4 – Două pagini din partea Miscellanea

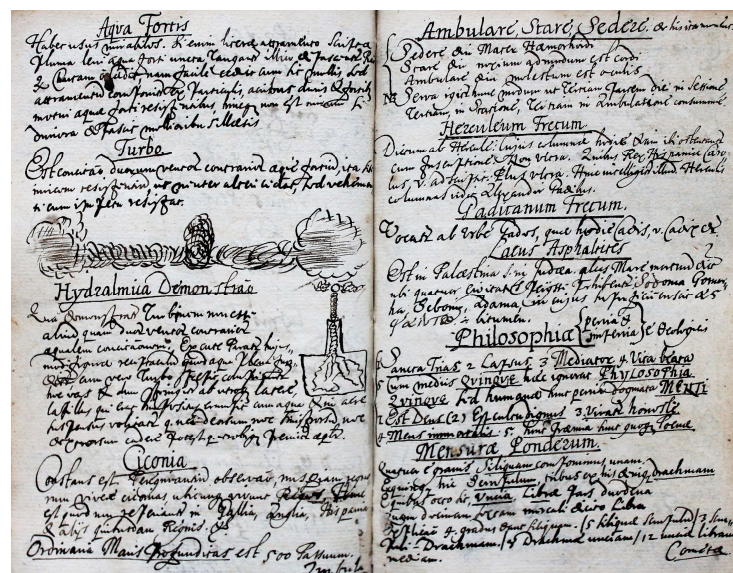

Fig. 5 – Două pagini din partea Miscellanea

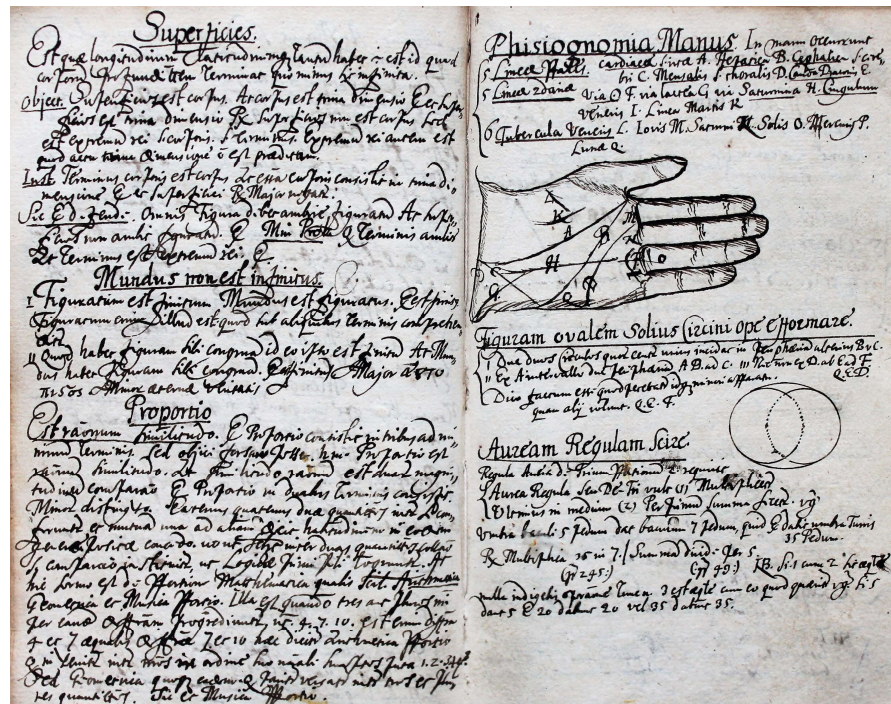

Fig. 6 – Două pagini din partea *Miscellanea*

Abrevieri bibliografice

- Bethlen II 1955 – *Bethlen Miklós önéletrása*, vol. II, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1955
- Bujtás 2004 – Bujtás László Zsigmond, „Bethlen Miklós és a sárospataki-gyulafehérvári kollégium Leideni stipendiuma (1703-1709)”, in *Lymbus. Magyarisztan tudományi forrásközlémények*, Budapest, 2004, p. 93-122
- Csorba 2011 – Csorba Dávid, „Kaposi Juhász Sámuel eddig ismeretlen könyvlistái”, in *Lymbus. Magyarisztan tudományi forrásközlémények*, Budapest, 2011. Disponibil online la adresa http://epa.oszk.hu/01500/01500/00009/pdf/Lymbus_2011_08_Csorba.pdf
- Dienes, Ugrai 2016 – Dienes Dénes, Ugrai János, *A Sárospataki Református Kollégium története*, Hernád Kiadó, Sárospatak, 2016
- Erdélyi könyvesházak III. 1994 – *Erdélyi könyvesházak III. 1563-1757*, Sajtó alá rendezte Monok István, Németh Noémi, Varga András, Szeged, Scriptum KFT, 1994
- Fazekas 2006 – Fazekas István, *Tanügyi rendszerek Erdélyben a XVIII. század végéig*, Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2006
- Gömöri 2002 – Gömöri György, „Kaposi Juhász Sámuel angliai utazása és későbbi tanári működése” in *Emlékkönyv a Teleki Teka alapításának 200. éves évfordulójára. 1802-2002*, Szerkesztette: Dr. Deé Nagy Anikó, Sebestyén-Spielmann Mihály, Vakarc Szilárd, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2002, p. 523-529

- Hörsik 1998 – Hörsik Richárd, *A Sárospataki Református Kolégium diákjai. 1617-1777*, Kiadja a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, Sárospatak, 1998
- Jakab-Szádeczky 1901 – Jakab Elek, Szádeczky Lajos, *Udvarhely vármegye története*, Budapest, 1901
- Kimpián 2018 – Kimpián Annamária, „Disertații tipărite în sec. XVII în Transilvania, păstrate în colecția Teleki din Târgu-Mureș”, în *Transilvania*, Sibiu, 5-6, 2018, p. 51-55
- Mészáros 2012 – Mészáros Kálmán, „A szatmári béke aláírói és további sorsuk”, in *Századok*, 146, 2012, p. 4
- Mészáros 2018 – Mészáros Kálmán, „Csajághy János kuruc brigadéros halála. Adalék Thaly Kálmán történetírói módszeréhez” in Mészáros Kálmán, Seres István, Török Péter: *A fejedelem szolgálatában. Életrajzi és családtörténeti tanulmányok a Rákóczi korból*, Tarsoly kiadó, Budapest, 2018, p. 30-39
- Mészáros 2018a – Mészáros Kálmán, „Csajághy János volt kuruc brigadéros tudósítása a régens királyné előtt tett audienciájáról (Bécs, 1711. június 11.)” in Mészáros Kálmán, Seres István, Török Péter: *A fejedelem szolgálatában. Életrajzi és családtörténeti tanulmányok a Rákóczi korból*, Tarsoly kiadó, Budapest, 2018, p. 25-29
- Nagy 1859 – Nagy Iván, *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, Pest, 1859
- Spielmann 1980 – Spielmann Mihály, „Contribuții la istoricul bibliotecii școlare din Alba Iulia (sec. XVII)” in *Valori bibliofile din patrimoniul cultural național. Valorificare-cercetare*, Râmnicu Vâlcea, Muzeul Județean Vâlcea, 1980, p. 299-307
- Spielmann 2002 – Spielmann Mihály, „A Sárospataki (-Gyulafehérvári) református kollégium Marosvásárhelyen őrzött könyvei” in *Emlékkönyv a Teleki Téka alapításának 200. éves évfordulójára. 1802-2002*, Szerkesztette: Dr. Deé Nagy Anikó, Sebestyén-Spielmann Mihály, Vakarcz Szilárd, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2002, p. 272-289
- Szilágyi 1860 – Szilágyi István, „A szatmári békepontok összehasonlító vizsgálata”, in *Magyar Történelmi Társulat*, 1860, p. 213-244
- Tóth 2013 – Tóth Levente, „Református nemesek udvarhelyszék és az udvarhelyszéki református egyházmegye igazgatásában (17-19. század)”, in: *Certamen I. Előadások a magyar tudomány napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szaksztyályaiban*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2013, p. 306-322
- Új magyar életrajzi lexikon, I, 2001 – Új Magyar Életrajzi Lexikon, I, Főszerkesztő Markó László Lexikon. I. 2001 – Magyar könyvklub, Budapest, 2001
- M. Zemplén Jolán: Fizika az erdélyi kollégiumokban. Disponibil online la adresa http://mek.oszk.hu/05300/05392/pdf/MZemplen_Fizika_Erdely.pdf (2018.10.23.)

Cuvinte-cheie: manuscris, manual, Alba Iulia, Sárospatak, Janos Csajághy

Keywords: manuscript, textbook, Alba Iulia, Sárospatak, Janos Csajághy